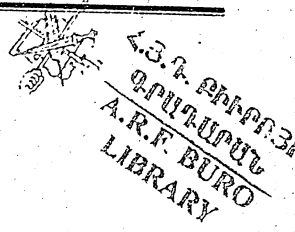

ԴՐՕՇԱԿ

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Տ Ե Ր Ր Օ Ր Վ Ա Ն ՈՒ Մ

Հոկտեմբեր 20/2-ին տերրորի ենթարկեց **ԿՈՍՏԱՍ**
ՔԱՅԱՆԱՆ:

**

—Այգեստանը պաշարած է, երկիւղ կը կրեն, որ դրսէն խմբեր կուգան:

—Սեպտեմբեր 11-ին, կուից վերջը Շաքիր փաշան, Ֆէրիք փաշան և իրենց հայ կաթօլիկ օգնականը ըուռ ու մունջ հեռացան: Խստութիւնը պակասած է:

Ա Ն Դ ՈՒ Ն Ն Դ Ի Յ Ա Ն Դ ՈՒ Ն Ն Դ

Հայ յեղափոխական տարրը գերմարդկային ճիգեր է թափում, իր կաշւից դուրս է գալիս, չուտով հայի կեանքը վերակազմելու եւ մարդավայել պայմանների մէջ դնելու. իսկ դու ի՞նչ ես անում, հայ ժողովուրդ:

Դու փոխանակ ձեռք մտնելու քո հարազատ հերոս գաւազին, որոտումից ու փոթորիկից սարսափած ոչխարի նման աչքերդ արիւննակաձ, առանց սար ու ձոր, ծով ու գետ նայելու, թողնում ես քո արիւննեղեղ հայրենիքը, քո սիրելիների թարմ շիրմները, քեզ դարերով սնուցանող անուշ հողն ու ջուրը եւ փախչում:

Ո՛ւր Մահից ես փախչում. չէ՞ որ աշխարհի ամեն մի անկիւնում քեզ սպասում է աւելի վատ մահ, սորուկ մուրաշիկին վայել մահ:

Մի՞թէ այնքան ցած ես, որ հայի համար ձեռք մտնած միջոցին մահանայը գերազատում ես այն փառաւոր մահից, որին արժանանում է ազատութեան զինուորն իր ամնան իրական իրաւունքները եւ սուրբ զոհամուտները պաշտպանողը:

Մի՞թէ չես յիշում դարեր առաջ փախած կղզայրների վիճակը:

Ո՛ւր ես լեհաստան, Հնդկաստան, Ճաւա եւ Ռուսա- նիա ու Հունդարիա գաղթած հայերը: Բոլորն էլ կորել,

գնացել են եւ անողին սեւ լիճ թողել մեր ազգի վրայ:

Այսօր դու էլ ընթանում ես նոյն կորստաբեր ճամբով, քո ոտքերի տեղերը արդէն երևում են Ամերիկայի եւ Ասի- լիկայի ամենահեռաւոր ու յետ ընկած անկիւններում: Ինչի՞ համար ես գնում, քո սարկական գոյութիւնը պահ- պանելու եւ մի պատառ չոր հաց ճարելու համար:

Ամօթ քեզ հայ ժողովուրդ, դու ուզում ես մի աստան- դական հրէայ դառնալ եւ արատաւորել քո բոլոր սուրբ յիշատակները: Փոխանակ հայրենիքում մնալու, քարով ու փայտով, սրով ու հրով քո թշնամու դէմ կռիւ մղելու, դու դառնում ես մի ոճրագործ, դաւաճան եւ վատաբար ա ն գ ու ն դ ի ց ա ն դ ու ն դ փախչում:

Այո՛, քո այդ ընթացքը—գաղթելը կորստաբեր է, ամն- նասարսափելի կոտորածները ոչինչ են դրա դիմաց, մի ազ- գի կորստեան պատճառը գաղթականութիւնն է: Սյր փա- խուստով վերջ ես տալիս „Հայկական հարցին“ եւ յաւիտե- նականապէս զոհւում քո մարդկային ամենակէս իրա-ւունքից—հայրենիք ունենալուց: Քանի ուշ չէ՛ յետ դար- ձիր, կուիր, մինչեւ վերջին շունչդ պաշտպանիր քո հա- րազատ երկիրը եւ քո բոլոր իրաւունքները:

Հակառակ դէպքում դու արժանի ես ամենաստոր վիճա- կի: Ստրկական գոյութեան համար ամեն սուրբ բան գոհող ազգի բաժինն է՝ լոկ զըւանք ու արհամարանք:

Եւ քո՛ւք, երջանիկ հայեր, վերջապէս բացէ՛ք ձեր կու- րացած աչքերը, տեսէ՛ք, դատարկւում է այն երկիրը, որը ամբողջ հայութեան յոյսն ու ապակէնն էր եւ որտեղից ա- մենքս էլ նոր լոյս եւ նոր կեանք ենք սպասում:

Հայկական որդանը դատարկւում է. հայը կորչում— ջնջւում է: Հասկացէ՛ք, տանկահային ո՛չ հայ՝ այլ գ է ն ք է պէտք:

Ողճահարւեցէ՛ք, փախստական տանկահային հայի հետ եւ գէնք տւեցէ՛ք միայն՝ ք նրանց հետ եւ անցէ՛ք Տաճկա- հայաստան: Վերջապէս կատարեցէ՛ք ձեր պարտքը: Տաճ- կահայի մղած կռիւը ամբողջ հայութեան վերածնութեան համար է. նա իր ուժից վեր ճիղեր թափեց, իր ուժից վեր դո՛հեր տւեց, նրա ստրկութիւնը ամօթաբեր է աշխարհիս բոլոր անկիւններում յարդի նման շաղ ընկած հայերիս համար: Նրա կորուստը մահաբեր է ամբողջ հայութեան համար, որովհետեւ ոչ մի ազգ առանց սեփական հայրենի- քի չի կարող գոյութիւն ունենալ—չի կարող մարդկու- թեան արժանաւոր անդամ լինել:

Այս դէպի հայրենիք, ո՛չ հայրենիքից դուրս:
 «Ո՛ւր բարով» կոչում էին մեր անմոռաց Պետան եւ իր
 ընկերները Վասպուրականի ժողովրդին:
 Ո՛ւր բարով, դառնութեամբ կրկնում ենք եւ մենք խե-
 լակորոյս փախստական հայ ժողովրդին:

Թ Ո Ղ Յ Ի Շ Ե Ն

Այս անիծեալ դարավերջը արդեօք վերապահած է դեռ
 անակնկալ պատուհամներ . . .

Ո՛վ մտքէն կանցնէր, թէ առաջդիմութեան այսքան մե-
 ծագող ազգակիներէ, շլացուցիչ հաստատութիւններէ յե-
 տոյ, որոնց վրայ կը ստիպուին «ազատութիւն, եղբայրու-
 թիւն ու հաւասարութիւն» մեծահնչիւն բառերը, մարդկու-
 թիւնը դեռ հիմաւորաց բնագոյնը պիտի կրէր իր մէջ: Յու-
 սախաբութիւնը կատարեալ էր:

Մարդկային ընդհանուր բարձր սկզբունքները եւ քա-
 ղաքակրթութիւնն անուրը կարծես խանձ մ'եղած են աւե-
 լի միամիտ ժողովուրդները խաբելու եւ շահագործելու:

Գոնէ իրողութիւնները մեզի այնպէս ենթադրել կուտան:
 Արեւելեան յաւիտենական հարցը մարդկութենէն սե-
 բունդներ իլնց. արդեօք այդ յաւիտենականութիւնը պիտի
 շարունակէ՞ թշուառ ժողովուրդներուն ճիտին մեղքն ըլ-
 լալ: Այդ է, որ կըբաղեցնէ մտքերը:

Արեւելեան հարցը միջազգային խնդիր մ'է. ամէն մարդ
 իրաւունք ունի խառնելու եւ ամեն մարդ իրաւունք չու-
 նի խառնելու: Օղին մէջ առ կախ բան մը: Ատոր համար
 է, որ այդ խնդիրը կը հոտի, կապականէ միջավայրը եւ
 սակայն անմատչելի է:

Հիւանդ մարդը, որուն շուրջը կը դառնայ հարցը կը
 սատկի, կը լինայ. իր մարմնէն ժայթքած գարշանքները
 կը մահացնեն երկրին մէջ գտնուած քչիկ մը կենսականու-
 թիւնը, քաղաքականութիւնը քայլ մ'առաջ չի շարժիր:
 Հիւանդ մարդը պէտք է խելագարի՝ նոյն խել իր ստեղծած
 միջնորդարին մէջ:

Մարդկութիւնը քաղաքակրթութեան շահերէն աւելի
 բարձր նկատում մը ունի, ազգային նեղ շահեր ու բռնակալի
 սին փառասիրութիւններ:

Թիւրքիան սուրը իր կուշտը կը մխէ— ո՛վ է մեղաւորը,
 հա յը, կրետացի՞ն կամ մակեդոնացի՞ն: Բնութեան ու ա-
 ռաջդիմութեան անասան օրէնքն է, ան՝ որ չի քալեր՝
 պէտք է կոխտուի:

Պէտք է քալել, պէտք է հեւիհեւ վազել այս դարուն
 մէջ: Լուսոյ եւ գիտութեան ծարաւի ժողովուրդ մը ջար-
 դելը մարդկային չէ: Այն գլուխը, որ չարիք կը յղանայ
 կառաւիտատին վրայ միայն կրնայ քաւել իր մեղքը:

Թիւրքիան, ախտ ս, 500 տարւան մէջ մէկ անգամ դո-
 նէ չի տեսաւ իր հորիզոնին վրայ քաղաքակրթութեան
 գաղջ արեղը: Օր մը այդ դժբախտ ժողովուրդը չի սրբեց իր
 արցունքները, եւ ուրախութիւնը չի փայլեցաւ անոր տըխ-
 րամած դէմքին վրայ:

Այս է մարդկութեան օրէնքը. ո՛վ չի շարժիր, պիտի
 փտտի կեցած տեղը: Համար դեռ չըմբռնեց, թէ Մուհամ-

մէտի խըրդան չէր կարող տիեզերական օրէնքները խախ-
 տել:

Ամեն մարդ սձը սրտին դրած կը խոստովանի, թէ Թիւր-
 քիան իրրեւ աւազակային պետութիւն՝ սքանչելի կաղմա-
 կերպութիւն է, բայց իբրեւ բարեօք վարչութիւն՝ անշահ
 ու անպիտան է:

Եղաւ ինչ որ պէտք չէր ըլլար: Համար հայերը ջարդեց
 եւ քաղաքակրթութեան երեսին չպրտեց անմեղներու ան-
 թիւ գոհեր: Մարդկային խիղճը դեռ նոր կարթնայ եւ կրմ-
 բռնէ, թէ Թիւրքիան երկրային դժոխք մ'է: Երբ այդ խիղ-
 ճը արթնցաւ, Համար այլեւս յղկացած էր: Կաթլածա-
 հար ընող յղկացում մը սակայն:

Քաղաքական աշխարհը, եթէ ոչ քաղաքակրթ աշխար-
 հը, կը տեսնէր ամէն բան աւ չէր շարժեք տեղէն, որովհե-
 տեւ ամենքն ալ նիւթական շահեր կակնկալէին այդ հակա-
 մարդկային գոհաբերութեան մէջ: Ռուսիա աւելի հեռունե-
 րը կը նայէր, Թիւրքիոյ կործանումը եւ հայերուն բնաջըն-
 շումը. ատոր համար է, որ ամեն անկերելի վարմունք
 ունեցաւ Թիւրքիոյ արհաւիրքներու շարունակման համար:
 Չէ՞ որ մէկ քարով երկու նապաստակի կը հասնէր: Ան-
 շուշտ «Բրիտանիաներու պաշտպան» ցարը կը շարունակէ
 իր մաքիավելական ընթացքը, եթէ Եւրոպայի բարեխիղճ
 կարծիքը իր հզօր ձայնը չի բարձրացնէ: Այդ փրկարար
 ձայնը սկսած է սաստկանալ արդէն:

Յարը ոչ միայն կը խաղայ սուլթանին հետ, այլ նաև
 ամբողջ Եւրոպայի հետ: Երբ քաղաքակրթ եւ քաղաքա-
 կան աշխարհը աչքերը յառած սրբազան ցարին, որ վերջ
 դնէ քստմեղի սարտակներուն ինքնակալը՝ քմծիծաղով կը
 նայի իր սոքին տակ սողացող համօրէն մարդկութեան
 վրայ: Եթէ հետար դար մը վերջը գար, պիտի ըսէր թերեւս
 «Նիքոլան դեռ 30 տարեկան չիկար, բայց աշխարհը իր ոտ-
 քին տակ առած էր»: Երկղլուս արծիւ աղատ կը սաւառ-
 նի թրքական դիակի շուրջը:

Ռուսիա պիտի լսէ՞ քաղաքակրթութեան բողոքին, վեր-
 ջապէս՝ պիտի զիջանի՞ իր զօրութեան բարձունքէն «բաւ»
 է պոռայ սուլթանին: Մեզի համար կասկածիլի է:

Վերջին քաղաքական լուրերը տարտամ եւ աւելի հա-
 կասական ենթադրութիւններով լի են, իբր թէ Հայկական
 կիզիչ հարցը վճռական շրջանի մը մէջ կը մտնէ: Նեխտօֆի
 Բեդրասպուրկ այցը, վերադարձին Աւստրիոյ նախարարապի-
 տին հետ երկար տեսակցութիւնը շատ մը լաւատես մտքեր
 բարենշան կը համարին:

Նեխտօֆ յայտարարած է իր կառավարութեան, թէ Ռու-
 սիոյ համար արեւելեան խնդրոյն միջամտելու ժամանակը
 հասած է:

Այս իրադարձութեան առթիւ «Թան» կը գրէ «Նեխտօ-
 ֆի Պոլիս վերադարձը արեւելեան հարցին դանդաղ բարե-
 շրջութեան մէջ աչքի զարնող թւական մը կը ցուցնէ . . .
 գայթակղանքը իր վախճանին կը ժօտենայ . . . վերջապէս
 բանի մը յանդիւր ժամանակն է»:

Մնալով միշտ զգոյշ եւ թերահաւատ այդ տեսակ լուրե-
 րու մասին, սակայն յոյս ունինք, թէ մեր կամքը պիտի
 յաղթահարէ բազմաթիւ խոչնդաններու: Յեղափոխութիւնը
 բռնակալներու քմահաճոյքէն աւելի զօրեղ է:

Եթէ դիւանագէտները՝ գձուձ հաշիւներէ մղած, ստիպ-
 ւած են բան մ'ընել կամ զիբար չեզոքացնելով անգործու-
 թեան դատապարտել, այդ ժամանակ քաղաքակրթ
 մարդկութեան բողոքին պիտի մնայ յեղափոխութիւններու
 ամենէն սոսկալին:

Կը հաւատամք ստկան, թէ ոչինչ մշտնջենական է, վերջապէս ամենէն կարծրասիրտ գիւտնադէտն ալ ջղեր ունիւ Հայը չի մեռնիր, բայց «Հայկական հարցը» շատ հաշիւներ կրնայ խանդարել: Այդքանը գոնէ լաւ ըմբռնած է:

Դէս ու դէն խօսւած ճառերէն եւ պտտած լուրերէն կը հետեւի, թէ Անգլիա եւ Ռուսիա համաձայնութիւն գոյացուցած են ինչ-ինչ կէտերու վրայ:

Ափսո՛ս, բազմագիւծ փորձառութիւնները այնքան խրտասիրտ բրած են մեզ, որ ամենէն բարեացակամ դիտումներն իսկ խաբեւայութիւն կը թւին մեր աչքին:

Ամեն պարագայի մէջ ընդունինք, թէ մութին մէջ բաներ կը գառնան «Հիւանդ մարդը» գէշ նախադրացումներ ունի. վտանգը թէ դրսէն է, թէ ներսէն:

«Երկուստարդ Թիւրքիան» կը ջանայ փրկել իր հայրենիքը մօտալուտ կործանումէն. Համիտը իր կանանոցի հետ ծովուն անդունդը գահավիժելով:

Իսկ այդ հրէշը չամիջնալով՝ հայոց պատրիարքին մեծ մեծ խոտուումներ կընէ, ինչպէս կընէր երբեմն Ներսէս պատրիարքին: Այս գերազոյն բողոքին պատրիարքը լաւ կատարել է, որ դիմացինը Համիտ մ'է, որուն ձեռքերը 130000 հայերու արիւնով շաղախւած են:

Հայ աղղը իր թշուառութեանը մէջ դեռ աննկուն եւ խրոխտ կը մնայ: Խոտուումներէ չի շլանար եւ իր պահանջներէն մէկ հատ չի դռներ:

Կատակի ժամանակը չէ: Սուլթան եւ պատրիարք թող յիշեն օգոստոս 14-ը:

Գ Ա Շ Ն Ա Կ Յ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Հ Ա Յ Գ Ո Ւ Կ Ա Յ Ի Ն Խ Մ Բ Ի Կ Ո Ւ Ի Ը

Վ Ա Ն Ո Ւ Ս

I

Վանի զրուութիւնը կոտորածից յետոյ. կռիւ քաղաքում թնդանութիւնների դէմ:

6/18 հոկտեմբեր 96 թ.

Սուլթանի սիրելի Ֆէրիկ Սաադէդդին փաշան, Վասպուրականի սոսկալի կոտորածի հեղինակը, որը իր տիրող իրադէտով Հայաստանում բէֆօրմներ մտցնող յանձնաժողովի անդամ է կոչւում, հրձոււմ էր հայերի հազարաւոր դիակներով նա իրագործել էր իր տիրող բուն ցանկութիւնները, իսկ հայ ժողովուրդը, օ՛ պարզ է, նա ողբում էր իր հազարաւոր զաւակների կորուստը, որոնք ընկան թէպէտ թշնամու ձեռքով, բայց շնորհիւ եւրոպական հիւպատոսների կազմած դաւերի:

Գաւառներում տեղի ունեցած կոտորածից անելի ծանր էր այն կորուստը, որ ունեցան վասպուրականցիք սահմանազուխներում: Անտօի, Մարտիկի և Աւետիսեանի հետ ընկան գրեթէ Վանի և շրջակայքի երի-

տասարդութեան աչքի ընկնող ուժերը: Սուգ է ամեն տեղ. իւրաքանչիւր ընտանիք ողբում է իր կորուստը: Ընդհանուր այդ սուգի, յուսահատութեան ժամանակ վերադառնում է Վարդանը իր խմբով Փեսան-Գաշտից, ուր օրինակելի քաջութեամբ պաշտպանեց հայերին անխուսափելի կոտորածից:

Լքւած ժողովուրդը նորից տեսնում է խիզախ յեղափոխականներին, որոնք դէնքը ձեռքին պատրաստ են նորանոր դիմադրութիւններ ցոյց տալու թշնամուն: Նորից ժողովուրդը սկսում է ոգևորւել և որպէս դրա արդիւնք՝ մի տէրրորական գործողութիւն պարզում է Սաադէդդին փաշային, որ դեռ ուրւականի պէս գոյութիւն ունեն յեղափոխականները, որոնց ջընջել չկարողացաւ ահաբեկ կոտորածներից յետոյ անգամ:

Այդ նոր շարժման հեղինակները Վարդանը և Վազգէնն էին, որոնց ձեռք ձգելու համար կառավարութիւնը չենայեց ոչ մի միջոց:

Այդ ժամանակները մտնում է քաղաք ամենայն յաջողութեամբ «Գաշնակցութեան» հայդուկային խումբը, քիչ յետոյ՝ երկրորդը: Ժողովուրդի մի մասի ոգևորութեանը չափ չկար: Սիրով, գրկաբաց նա ընդունեց յոգնած, վաստակած հայդուկներին, որոնք ապագայի նոր յոյսեր էին ներշնչում: Բայց ափսո՛ս, ոգևորութեան այդ նոր շրջանը երկար չէ տևում: Հանրային աղէտները, տիրող վճատութիւնը ստեղծել էր Վանում մի ամբողջ բանակ կառավարութեան գործիք դարձած անարգ դաւաճանների, որոնք տեղեկութիւն առնելով խմբերի մուտքի մասին, անմիջապէս հասցնում են Շաքիր-փաշային: Սա մի արատ, մի սև բիծ է, որը երբէք չէ սրբւելու վանեցիների ճակատից:

Շաքիր փաշան պաշտօնապէս պահանջում է առաջնորդարանից յանձնել իր ձեռքը խուճարարներին, հակառակ դէպքում սպաննալով սարքել նոր կոտորածներ: Այդ լուրը սարսափ է ազդում, ահաբեկում անպաշտպան ժողովուրդին: Նա տեսնում է փողոցներում, եկեղեցու պատերին կպցրած սպաննալից յայտարարութիւններ կառավարութեան կողմից: Բարդուղիմէոսի կուսակից առաջնորդական փոխանորդ Արեհն վարդապետը նոյն իմաստով քարոզներ է խօսում եկեղեցու բեմից. նա՛ այդ գառնազգեստ գայլը, յորդորում է ժողովուրդին աջակցել կառավարութեան՝ ձեռքազաւելու յեղափոխականներին:

Սարսափը տիրում է ամենքը երեսները դարձնում են յեղափոխականներից: Ոչ ոք չէ համաձայնում ապաստարան, տեղ տալ անգամ խմբերին: Տեսնելով ժողովուրդի այդ վերաբերումը, Վարդանը բունի ուժով տեղաւորում է խմբերը այն հայրի տներում, որոնք կըուրի տեսակէտից յարմար դիրքեր ունէին: Տան տէրերը սարսափահար թողնում են տուն-տեղ, յայտնելու կառավարութեան եղելութեան մասին:

Սեպտեմբերի 10-ն էր. խմբերից մէկը Բուլգարացու առաջնորդութեամբ գտնուում էր Արաշունց թաղում: 300 զօրք շրջապատում են տունը և պահանջում անձնատուր լինել: Հայդուկները պատասխանում են հրացանի մի հարևանով, որը մաքրում է փողոցները զօրքերից: Օգտուելով զրանից, հայդուկները փակում են դռները և ամրանում տան մէջ: Սկսում է կռիւր. գնդակները տեղում են երկուստէք. ընկնում է մէկ զինուոր, մէկն էլ վիրաւորուում: Ատաղած ասկեարներն ուրիշ ելք չգտնելով, սկսում են դուռը այրել իսկ միւս մասը աշխատում է ներս խուժել, սակայն հանդիպում է խիստ դիմադրութեան: Սկսել էր սթնել: Արակ են տալիս տունը, առաւելապէս ուշադրութիւն դարձնելով այն սենեակի վրայ, որտեղ տղայքն են ապաստանած. վերջիններս իրենց գործն են տեսնում. մի կողմից աշխատում են կրակը հանգցնել, միւս կողմից փախուստ տալ. այդ նրանց յաջողում է շատ փառաւոր կերպով, մինչդեռ զօրքերի միամիտ հրամանատարը կարծում է, որ ապստամբներին այրեց, կրակի բոցերում:

Նոյն երեկոյեան այդ ցածոգի հայերը նորից դիմում են Վարդանին, պահանջելով թողնել քաղաքը: Զնայելով, որ Վարդանը և Վաղգէնը ծանր հիւանդ էին տիֆով, սակայն կարծ խորհրդակցութիւնից յետոյ որոշում են մնալ քաղաքում հետեւեալ օրը ևս և թողնել քաղաքը երկրորդ օրը միայն, բայց մի զօրեղ կոււից յետոյ:

Երկրորդ օրւայ կոււի նախապատրաստութիւնները տեսնած են և պայմանաւորւած, թէ ուր պէտք է հաւաքւել գիշերը՝ կոււից յետոյ: Լոյսը բացւելուն պէս մի իրարանցումն է անցնում քաղաքում: Գաւազան հայերը նորից առաջարկում են Վարդանին անձնատուր լինել: Ռուսաց հիւպատոսը ևս միջամտում է գործին. նախ ուղարկում է կաւազին և ապա ինքն է ցանկութիւն յայտնում անձամբ տեսնել Վարդանի հետ, և երբ այդ ևս մերժւում է, ուղարկում է հետեւեալ բովանդակութեամբ մի պաշտօնական գրութիւն.

«Պարոնայք, Շաքիր փաշան առաջարկում է ձեզ՝ անձնատուր լինել և խոստանում է կեանք պարգևել ձեզ. նա ձեզ վրայ պէտք է նայի, իրըն ժողովօրդի միջի խռովարարների և ես, որպէս Ռուսաց հզօր պետութեան հիւպատոս, երաշխաւորում եմ Շաքիր փաշայի ասածները: Այս ինչ որ գրում եմ, կարող եմ ձեր երևելիներից մէկի հետ անձամբ տեսնել և խօսել. երբէք մտքներիցդ չհանէք, որ ձեր այդ վարմունքը շատ անաջող և վնասակար հետեւանքներ պէտք է ունենայ թէ ձեզ համար և թէ ամբողջ Վասպուրականի ժողովօրդի համար»: (Ստորագրութիւն և կնիք):

Վարդանի կողմից այդ բոլոր առաջարկութիւնները մերժւելուց յետոյ, զօրքը հրաման է ստանում պաշարել յեղափոխականների գրաւած տները: Կէսօրից մէկ ժամ անց հետեւակ և թնդանօթաձիգ զօրքը մտնել

նման վիտում էր Այգեստանում:

Տենդային արագութեամբ զօրքի համար դիրքեր են պատրաստուում հայերի տներում, տանիքների վրայ, շալակներով ռազմամթերք է թափուում գրաւած դիրքերում և երբ նրանք աշխատանքի մէջ էին տանիքների վրայ, հայդուկների կողմից բացւում է առաջին կրակը. Հարիւրաւոր զօրքեր ռազմական բոլոր յարմարութիւններով, Արուպի կատարելագործւած լեռնային թընդանօթներով կոււում են մի բուռն քաջերի դէմ, որոնց յոյսը իրենց անձնիրութիւնը և անշեղ զարկող հրացաններն էին: Բայց ի՛նչ զարմանք, թնդանօթաձիգների մօտ հայդուկները նկատում են մի եւրոպացու, որը թնդանօթների նշանն էր ուղղում, ումբակոծելու ուղղակի այն տունը, ուր Վարդանն էր իր խմբով: Օ՛, կասկածը փարատուում է, դա ո՛չ թէ պատահական եւրոպացի է, այլ անգլիական «մարդասէր» կառավարութեան ներկայացուցիչը, — Վանի հիւպատոսը, որին իրաւամբ մեր հանգուցեալ ընկեր Պետոն «ոստիկան» անունով կնքեց:

Մինչև զօրքերի դիրքերում ամրանալը, հայդուկները կարողանում էին ազատ շարժւել սենեակում և ընդդիմադրել թշնամուն, այնուհետեւ տղայոց դրութիւնը վատանում է. թնդանօթների բամբիւնը՝ հարիւրաւոր հրացանների որոտի հետ բռնել էր Այգեստանը. գնդակների տարափը տեղում էր ամեն կողմից հայդուկների վրայ:

Քանիցս զօրքերը գրոհ տալով ցանկանում են մտնել՝ դրաւելու տունը, բայց հայդուկների գնդակները միշտ յետ են մղում: Բաւականին զոհեր տալուց յետոյ, երբ տեսնում են այդ փորձի անկարելիութիւնը, թընդանօթները զետեղում են ցածի յարկում և ումբակոծում երկրորդ յարկի այն սենեակի առաստաղը, որտեղ տղայքն էին: Ծանր էր տղայոց դրութիւնը. թընդանօթի գնդակները ումբակոծում են ամեն կողմից, հայդուկներին թողնելու փրատակների տակ: Խմբակտի կարգադրութեամբ անմիջապէս երեք հօգի թնդան շամփրով և մէկ բահով անցք են բանում հարեան տան պատից: Տղայքը գործադրում են իրենց բոլոր ոյժը ու հմտութիւնը և կարծ ժամանակից յետոյ անցքը բանում: Անցքը մտնելու առաջին փորձը գործում է կարճկանցի Գրիգորը, զոհ գնալով թշնամու գնդակին: Տղայքը նոր են նկատում բացած անցքի անյարմարութիւնը, ուստի անցքի բացը իջեցնում են յատակի հաւասարութեան և միմեանց յետեւից սողալով դուրս գալիս ապահով:

Զօրքը կատաղել էր. հրամանատարի «արշ» գոռոցով նա փորձում է իր վերջին ճիգերը, գրոհ տալով կտրում դռները և մտնում սենեակը, անշուշտ տղայոց տեղն ու տեղը սրախողտող անելու դիտաւորութեամբ. բայց ի՛նչ զարմանք, այնտեղ ոչ ոք չկայ. բոլորն

անյայտացել են: Արդարև բռնած նոր անցքի բացը գնդակի է բռնում զինւորներին և մի քանիսին թողնում տեղն ու տեղը, սկսում է նորից հրացանաձգութիւնը շատ ուժեղ կերպով և տեւում մի քանի ժամ: Զօրքերը տղայոց գնդակների ահից՝ չեն համարձակուում գլուխները հանել իրենց պատնէշներից և ուրիշ միջոց չգտնելով՝ վառում են տղայոց ապաստանած նախկին տունը: Այդ դիւրին է նրանք վաղուց ընտելացել են մատնել հարիւր-սուր հայերի տներ կրակի բոցերին:

Սկսել էր մթնել. սուլթանի ասկերները մի դառն փորձով ևս համոզեցին, որ իրենց ահեղ ուժով, անկարող են վնասել մի բուռը յեղափոխականներին, այն էլ քաղաքում, ուր կառավարութիւնն այնքան զօրք է թափել: Գլխակոր արձակում են կուրի դադարման մի թնդանօթ և թողնում կուրի ասպարէզը: Իսկ խումբը, միայն մի զոհ տալով, գիշերային մթութեան մէջ հեռանում է քաղաքից:

Տ Պ Ա Լ Ի Ո Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

III

15/27-ին օգոստոս 96 թ.

Առաւօտեան ժամի 7-ն է, զարմանում եմ, որ ոչինչ չեմ լսում: Ամեն օր այս ժամին փողոցը թնդում էր բանջարեղէն և ուրիշ նիւթեր վաճառողների գոռում-գոչիւնով: Պատուհանն բաց եմ անում կրկին ոչինչ չեմ լսում. կեանքի նշոյլ չկայ. կարծես աւերակների մէջ լինիս:

Տանտիկինս գանգատում է, որ ոչ կաթ և ոչ հաց կայ. նա ասում է՝ «այս անգամ հայերը կատակ չեն անում, Պոլիսը սարսափի մէջ է, այսպէս երբէք չէր պատահեր: Ես միայն Պարիզում եմ տեսել այսպիսի բան 1871 թ.ապրիլին, որ ոչինչ չէին ծախում»:

Պէտք է ընկերներին հանդիպել, պէտք է հասկանալ թէ ի՞նչ է կատարում բանկում: Գուրս եմ գալիս. փողոցներում կատարեալ մեռելութիւն է. մարդ չէ երևում. տները, խանութները և սրճարանները պինդ-պինդ փակած են. եռուն Բիւզանդիոնը կախարդական լուսութեան է մատնւած: Հսկայական և մոայլ տները այսօր աւելի մոայլ ու ահօնելի են դարձել. մարդուն սեղմում և աւելի զօրեղ կերպով են զբացնում՝ թէ ի՞նչ սարսափելի բան է մեռելութիւնը. և անշարժութիւնը այնտեղ, ուր դեռ երեկ կեանքը եռում էր:

Պուրի շներն էլ չեն վազվզում, մարդկային սարսափը անցել է և նրանց վրայ, կարծես նրանք էլ զգում են, որ սուլթանների մայրաքաղաքը ինչ որ մեծ փորձանքի մէջ է ընկել. ճլորած գունդ ու կծիկ եկած ըն-

կած են այս ու այն անկիւնում և սգում են իրենց փաղիշահի վրայ:

Ճշմարիտ, շունչս կտրուում է, այդ մեռելութիւնը խեղդում է ինձ: Մտածում եմ, թող կեանք լինի, ի՞նչ տեսակ ուզում է լինի, միայն զգաս, որ ապրում ես և շուրջդ էլ կեանքը եռում է, շարժում կայ:

Քայլերս ուղղում եմ դէպի մեծ փողոցը - Գալաթայ-Սարայ. գուցէ այնտեղ կեանք լինի: Բայց այնտեղ էլ միևնոյն բանը և աւելի սարսափելի, ոչ տրամվայ կայ, ոչ կառք և ոչ անց ու դարձ անող: Ըքեղ կաֆէները կիսաբաց են, նրանցում երևում են մի քանի դժգոյն, շւարած ու խորհուրդաւոր դէմքեր, դրանք լրտեսներ են, և երբ մի յանդուգն քաղաքացի սիրտ է անում մտնել կաֆէ և հանդիպում սուլթանական այդ շքեղ մոլիկ ոգիներին, տեղն ու տեղը շըշկւում է մի վայրկեան կրնկների վրայ պտտում և չի կարողանում որոշել՝ դուրս գնայ, թէ նստի:

Ճշմարիտ է, քաղաքացիներ չկան, բայց փողոցը զինւորներով լիքն է. դրանք ըուռ ու մունչ հրացանները պատրաստի բռնած՝ մերենայի պէս առաջ են շարժւում և շարունակ աջ ու ձախ դէպի բարձր նայում: Ամեն մի վայրկեան սպասում են, որ իրենց գլխին կնկնի հայ դժոխային «դինանիտը»:

Ի՞նչ մեծ մխիթարութիւն. վերջապէս սուլթանի արիւնը ուշտ զինւորները սարսափում են հայից:

Երբեմն երևում են և ծածկւած կառքեր, դրանցում նստած են դիպլոմատներ, կամ թիւրք բարձր պաշտօնեաներ, ոչ ոք չի համարձակում գլուխը կառքից դուրս հանել: Դրանք գնում են բանկ, ուր մի բուռն հայ քաջեր ամուր ու խրոխտ դիրք բռնած, ոտքերը սուլթանի և վատ դիպլոմատիայի կրծքին սեղմեցին և ստիպեցին սարուկ հայի ոտքերը լիզել:

Ես էլ դէպի բանկի կողմը անցայ. դեռ ինձ յայտնի չէր, որ մեր ընկերները արդէն բանկից դուրս են եկել: Քանի բանկին մօտենում եմ, այնքան շատ տաճիկ է երևում, դրանք բոլորն էլ շւարած են, տաճիկն յատուկ գոռոզութեան նշոյլն անգամ չէ երևում նրանց դէմքերին, փուշները կոտրւած է, սարսափն է թագաւորում նրանց հոգում: Ըւարել են:

Եւ ինչպէս չը շւարեն, աշխարհը փոխել է. ոչխարի նման կոտորւող սարուկ հայը օրը ցերեկով տիրել է մայրաքաղաքի ամենակարեւոր հիմնարկութեանը, դժոխային զէնքով կոտորել է դիմացը եկած թիւրք զինւորին ու ոստիկանին, խաղկ ու խայտառակ արել սուլթանին և յաղթական կերպով եւրոպացու նաւը դնացել:

Ճանապարհին կենդ ու կունդ հայեր էլ են հանդիպում, մանաւանդ գաւառացի դռնապաններ, բոլորն էլ լուրջ են, ստրկական հայացք չկայ, նրանց սև, խոշոր ու շարունակ տխուր աչքերում փայլում է մի գաղտնի գոհութիւն և հրճանք. զգում են թշնամուն հասցրած հարւածի զօրեղութիւնը:

Անցնում եմ Պերա-Պարսը, ուզում եմ վար իջնել, բայց փողոցը լրտեսներով ու զինուորներով լիքն է. այդ երեկոյ միտք ունին բանկի շուրջը գտնված տղաներն ու խանութները խուզարկել, բանկը դեռ անմարձանալի է: Յետ եմ դառնում և անցնում ընկերոջս մոտ: Մեր ուրախութեանը չափ չկայ, գրկախառնում ենք՝ վեր-վեր ցատկոտում, մեր ծրագիրը գրեթե ամբողջովին յաջողվել է. դեռ կոտորած էլ չկայ: Այդտեղ դալիս են և մեզ իմացնում, որ սոցալքը արդէն առօրեփառօր դուրս են եկել: Մի փոքր տխրում ենք, որ ժամանակից շուտ են դուրս եկել: Բայց և այնպէս, այդ վայրկեանում մենք պատրաստ ենք մեր հերոս ընկերներին Աստծոյ տեղ պաշտել:

Եւ ինչպէս չպաշտել. 26 անձնուրաց հայ երիտասարդներ սպարապետն վայել քաջութեամբ կատարեցին յերափոխական ամենայանդուզն մի գործ: Ինչպէս չհրճուել և չհաւատալ, որ հայը էլ չի կարող ստրուկ մնալ, չէ որ այդ երիտասարդները բոլորն էլ տաճկահայի հարազատ զաւակներն են: Այդտեղ յայտնում են և Սամաթիոյ հերոսների կոիւր, Հերոսներ, որոնք առիւծների նման են կուել, և հարիւրով զօրք ջարդել:

Արդէն երեկոն մոտենում էր, երբ կրկին փողոցում արմուկ բարձրացաւ, Գալաթա-Սարայի դիմաց կրկին ուռմբ են զցել:

Նրկին սարսափ, կրկին իրարանցում:
Նրկին հրճանք և ոգևորութիւն:

Պոլիսը հայերին է պատկանում, էլ կառավարութիւն չկայ, հայ յերափոխականն է թագաւորում, երեկայ ստրուկ հայն է սառսուեցնում: Ի՞նչ երջանիկ վայրկեան:

Դուրս եմ գալիս ընկերոջս մօտից և տուն գնում: Գալաթա-Սարայի դիմացով անցնելու տեղ չկայ, լիքը զօրք է. Պոլիսը ամբողջովին պաշարած է: Սուլթանը կատաղել է. տղերքն էլ բանկոււմը չեն, հրամաններ են արձակած պատահած հային կոտորել, անմեղ ժողովորդից վրէժ լուծել: Դրա պատրաստութիւն է տեսնուում:

Ես մի նեղ փողոցով տուն եմ գնում, մարդ ու մուրդ չի երևում, լուռ է հեծելագորքի ձիերի կանոնաւոր դոփուներ, երբեմն-երբեմն էլ քաղցած շների ուռնալը: Մարդ զարգանդում և սառսուում է:

Տուն եմ հասնում, տանտիկինս դուռը բաց է անում և յանդիմանում, որ այդքան ուշ եմ տուն գալիս: Յայտնում է, որ գուցէ այս գիշեր բոլոր քրիստոնեաներին կոտորեն, թիւրքերը սաստիկ կատաղած են:

Ներս եմ մտնում, տնւոր յոյն ջահիլ տիկինը բոլորովին դալիացած նստած է բազկաթոռի վրայ. նրա աչքերից ծանր-ծանր դուրսում են արտասոււնքի խոշոր կաթիլները: Տիկնոջ ամուսինը, որ մի հայ երիտասարդ է, այսօր էլ չէ եկել: Տիկինը հաւատացած է, որ նա սպանւած է: Մի վայրկեան ես խղճում եմ բարի հելլենուհուս և ուզում մխիթարել բայց յանկարծ միտքս

է ընկնում մեր դժբախտ հայրենիքը, ուր տասնեակ հազարներով հայուհիներ տարին տասներկու ամիս դառն արցունք են թափում և գուցէ հենց հիմա հազարաւոր հայ կանայք սուգ ու շիւանի մէջ են Սիրոս քարանում է, տիկնոջը մխիթարելու խօսք չեմ գտնում:

Երբեմն ատրճանակի ձայներ են լսում, հելլենուհին ճշարով տեղիցը վեր է թռչում և դէպի պատուհան վազում — նա սպասում է տաճիկ ամբոխի յարձակմանը: Ես անձնատուր եմ եղել իմ մտքերին, յիշում եմ այն օրը, երբ առաջին անգամ ստրուկ հայը իր թուլացած և դողդողոյն ձեռքով առաջին ատրճանակը արձակեց և առաջին դաշոյնը մխեց մեր թշնամու կուրծքը. ես մտածում էի՝ արդեօք կը դայ այն օրը, երբ հայը իր ոտքը կը դնի սուլթան կոչւած վիշապի կրծքին. ահա՛ հասել է այդ օրը, բայց որչափ զոհեր ենք տւել և գուցէ տանք էլ: Ճշմարիտ է, այսօր Պոլիսը հայ յերափոխականին է պատկանում, բայց վաղը, միւս օրը ի՞նչ կը լինի. մենք կարողանալու ենք մեր թշնամուն բոլորովին խեղդել: Այո՛, կը խեղդենք:

Յոյս, կասկած, վհատութիւն հերթով պաշարում են ինձ . . . բայց կրկին յոյսն է յաղթող հանդիսանում, սպագան մերն է, միայն չթուլանանք, չվհատուինք:

Թ Ի Ի Բ Բ Ո Յ Ե Ո Ւ Բ Ջ Ը

Վերջն քանի ամիսներուն մէջ շատ քանիք անցան դարձան. մերթ ծածուկ, մերթ յայտնի. թագաւակներ, իշխանաւորներ քերան քերան եկան, կարծեսց փոխանակութիւններ կըլան եւ միլիոնաւոր ժողովուրդներ անոնց շրթունքէն կախուած մնաց: Դ ինչ հեղուկութիւն կարծիքը հեռագնեալ սխաւ յորդան տալ: Կառավարութիւնները հասարակաց հոսանքը կնցնելու ջանքեր քնին, որովհետեւ անոր պողովարացումը կապաւնար նախ իրենց գոյութեան: Սուլթանին յորդաններ, շան քարոզներ կարդացին — գուցէ զորտուկ սիրտ ալ տին անոր, ինչ որ անհաւանական չերելիք: Ընդգրկները պողովարացումը կախուած իր արեւնով պիտի կուտան քերան սրբեց դիւանին ծիծաղով մը: Այո՛, դիւանագետները կաշկատին, բայց իրենց բռնները բռնելու համար: Ռուսիա իր տեսակէտը ունի. ծիրանները լարած, ժամիցները ցցած կը մտնէ և կը գնորմանայ, որ դեռ հայ ժողովուրդը թնալին չենաւ, Աւստրիա կը ձգնի: քաղաքակառուութեան արդի վիճակը պահպանելու շան պէս կը դողայ իր կացութիւնէն: Անգլիան կուզէ հողագունը կլնել, շուգեր իր մէկ գիւտորին քիթը արիւնի, բայց հայութեան արեան վրայէն անգլիական տակերը հեշտութեամբ կըլան տղալ:

Բարեսիրտ անգլիացիք խորհեցան հայոց դժբախտութիւնը շահագործել, զանոնք Տօնիոյ կարեւակէզ անապատներուն մէջ նետելով: Երբեմնացին ինչպէս քնորոշ նմանութիւն մը կնէ իրեն վերագրած Աշխարհացոյցին մէջ: Ասուկայ մեծ կըլան «տարուկի» կը նմանցնէ: Ինչ գուշակէ՞ր արդեօք մեր երանելի պատմագրահայրը, թէ օր մը այդ տարուկի ձեւ ունեցող կըլին տարուկ կառավարութիւն մը պատի պահէր իր ծոցը:

Պապը անգամ կեղծաւոր աշքերով կը դիտէ հայոց ցայը: Երկնային շահերը չեն ներք, որ ս. Պետրոսի փարախէն դուրս վատիկանի գեղութիւնը տարածել: Եւ օրէ օր կապաւնէ, թէ՛ երբ յուսահատ հայերը պիտի դիմեն իր հողագետին մայրը համբուրելու:

Իսկ Գերման կառավարութիւնը շուսկան անտարբերութեամբ կը նայի ամբողջ հայութեան վրայ. ան կը խորհի հայութեան տեղ իր նիւնաճանքը լեցնել Ասիոյ բարեբեր գաւառները: Երբ Եւրոպայի համրային կարծիքը արթնցեր կըսենք, անուշաամեն տեղ նոյն աստիճանով չէ: Փրոմուսայի մէջ շարքեր կըլան այդ

ողով. մասնաւանդ վերջերս Փրանսական խորհրդարանին մէջ «չայ- կական Տարցի» մասին եղած հարցաւնդումը աւետարող նշան մ'է՛ ֆրանսիայի ասպետական զգացման զարթնելուն:

Հանօթօ, արտաքին գործոց նախարարը, «չայկական Տարցի» մա- սին եղած բուն ծառերուն ծամբժնով կերպով պատասխանեց եւ խոստովանեցաւ, թէ արդարեւ զազանութիւնները կարծւածէն աւելի ծանր են. բայց, ինչպէս կը պահանջէ դեւանագիտական կեդձա- րորութիւնը, յանձնարը բաժնեց թէ հայերուն եւ թէ թիւրք կառա- վարութեան մէջ: Յայտնեց նաեւ, թէ ցարի այցելութեան առթիւ արդէն հարկ եղած բանակցութիւններն եղած են, թէ եւ շրտաւ, թէ ինչ էին այդ բանակցութիւնները: Եթէ Հանօթօ, ամբողջ ազգի մը մարտիրոսութեան վրայ տարտամ, երկուսի իտքերով խորհրդարա- նը խաքեցեց, բայց հաստատ կերպով պնդեց, թէ Փրանսական կա- նակարութիւնը, Մարաշի մէջ սպանուած հայր Մալխատօրի սպանու- ման համար թիւրք կառավարութենէ զոհացում եւ ոճրագործներու խտափ պատժելով պահանջեց: Հանօթօն Ռիշէիօ կեանքը զբաժէ Ռիշէիօն Ֆրանսացի այն քաղաքագէտն է, որ իր կեանքին մէջ «սպասակը միշտ կարողարացէ»-ի սկզբունքով ամեն շարիք գոր- ծեց եւ մեռած պահուն Աստուծոյ ննդրեց, որ ներէ իր ջրածներուն, որովհետեւ ինչ որ ջրած էր իր ազգին մեծութեան համար էր: Փրանս- սայի արդի նախարարակեցը հիացող մ'է այդ մարդուն:

Հանօթօի ծառի պատասխանեց Ժօրէս, ընկերակարական մեծա- զոյն անտնարանը: Ժօրէսի ծառը իր զգացումներու անկեղծութեամբ, բարձրութեամբ եւ ուժգնութեամբ մտքի ու սրտի ամենէն վեճ ար- սայայտութիւնն է: Փրանսայի խորհրդարանը շատ քիչ արձագանք տուած է այդքան լայն քննադատութիւն կրող ծառերու:

Ենգլիական միջիններու մէջ խոսուած ծառերը կրօնի ներշնչած մարդասիրութեան հոյզը կը բուրդէին: Ժօրէս իր վարդապետութեան հաւատարիմ, զուտ մարդասիրական քարոզ ոգի մը դուս թշուառ ազգի մը ծծուած պաշտամոտականին մէջ: Կծու եւ անաշտ կեր- պով ծաղկեց արդի ընկերութիւնները, վարչութիւնները եւ անոնց լքուութիւնները ու ընչարտեղութիւնը, մեղադրեց Փրանսան, որ կը դաւաճանէր իր վեհամեծ սկզբունքները եւ աստակեց Ռուսիան, որ թարքուն դիտումներ կը մտոցանէր: Վերջապէս Հանօթօի երեսնի զարկաւ, որ կը ջանար դահիճը պաշտպանել եւ գրեցը ամբաս- տանել:

Ժողովրդին մեծ արիքունը աւելցուց. «Մուլթանը չէ միայն պատասխանատու. այլեւ Եւրոպան, այլեւ Փրանսան: Որովհետեւ կառավարութիւնները, ամեն մէկը իր գծով շահերով մոլորած, չեն կրնար տարրական համաձայնութիւն մը կայացնել վերջ տալու համար բարբարոս արարքներու, պէտք է որ Եւրոպայի գործաւոր դասակարգը ձեռք առնէ այդ դատը, պէտք է ամենուրեք իր զայրու- թը ու կամոյը յայտնէ եւ այսպէս բնադատէ թշուառական պետու- թիւնները, որոնք զիրար չեն բարեկերտ համար, թոյլ կուտան, որ ամ- բողջ ազգ մը կողոխողի»:

Իրաւ է թէ նախարարութիւնը մեծամասնութիւն շահեցաւ, բայց ժօրէսի կողմն էր քարոյականը եւ մարդկային գիտակցութիւնը: Եւ ասոր համար է, որ կը հաւատանք թէ պետութիւնները իրենց փարսեցեցիական եւ անսիրտ վարմունքով մտքերու մէջ նոր հոսանք մը առաջ կը բերեն, որուն առջեւ ոչինչ կարող պիտի ըլլայ դիմա- գրաւել:

Ենգլիոյ մէջ ինչ կը շարունակեն տեղ-տեղ ծառեր լսել, որոնք ո եւ նշանակութենէ զուրկ են: Մալգարին. ալ Փրանսական խոր- հրդարանէն քիչ յետոյ խօսեցաւ. արտաքին քաղաքականութեան մասին: Բայց յարգելի լորդը նոր քան մը շրտաւ: Միշտ նոյն ա- լելուիսն է: Թէ «բացէն միջամտութիւնը Թիւրքիոյ գործերուն մէջ ընդհանուր պատերազմի պատճառ կը լլայ, թէ անգլիական նաւերը ցամաքի վրայ չեն կրնար լողաւ, թէ տէրութեանց մէջ կառարանաւ համաձայնութիւն կը տրե՛»: Բանեք, գորս Մալգարին թուրակի պէս զոց ըրած ամեն անգամ կը կրկնէ, բայց ինչ որ Մալգարիի բերնին մէջ զարմանք կը զբաւէ, Թիւրքիան նախախնամութեան վճռին յանձնելն է, կը նմանի այն բարեմիտ մամիկներուն, որոնք երբ թշնամանք մը կրեն մէկէն, իրենց ջուրը անկարողութեամբ կըսեն «Աստուած պէշտոտ տայ»: Եթէ այդ նախախնամութիւնը միայն նա- նարարներուն չի աւեր, մենք ալ պիտի խնդրէինք իրմէ, որ աշխար- հի վարժներու զլուռն կայծակներ թափէր:

Ե. Ժ. ամեն աչք յառած է դէպի Ռուսիա, անկէ կապանն վեր- վերջն վճիռը:

Մեզի համար մուծ է, թէ ինչ կը դառնայ դեւանագիտական նկուղներու մէջ, միայն սա- շափ որոշ է, թէ Թիւրքիոյ ճակատագրին վրայն ազդանքը կրկնապէս կանցնին եւ . . . սուլթանը կըքանու:

* * *

Երբ Թիւրքիոյ շուրջն այս բաները կը դառնան, ներքը ինչն ո կըլան արդե՞ք: Մուլթանը ըրաւ. ինչոր վարդկային զազանութիւնը իրեն կը թ.

կարէր ընել: Իբր արեւելեան հեղա վնասպետ, արճամարեց ամեն հաշիւ, ամեն հետադարձութիւն, եւ այսօր ստոյտական ու ելեւմտա- կան տազմապին առջեւ լեզուն բռնուած կը դաճուաւ: Ի՛նչ ըրաւ եւ ի՛նչ եղաւ: Թիւրքիոյ զանձարանին մէջ միջերը ճիւղիտ կը խաղան ու երկիրը լքուութեանց ու կամայականութեանց թատր եղած է:

Հայերը կը ծգնեն բանտերուն մէջ, որոնց վիճակակց է այժմ «Չորիստարած Թիւրքիան»: Մուլթանը եւ արդի ստոյտական նախարարը կատարի հալածանք կը մղեն ատոնց դէմ: Պետական քարոզ վարժարաններէն բազմութիւն ձեռքբախուցնելու կը կա- տարին: Ամեն մարդ սքած կը լռէ ստոյտական: Գազանը մոնչեղով իր պոչը կը փարտէ: «Նախ յիմարեցուցանէ եւ ապա կորուսանէ»:

Ռոսիականութեան նախկին տխրահոշակ նազըմ փաշան պաշտօ- նանկ եղած է եւ կըսեն թէ Արաքիա պիտի արտուրի: Նազըմը այն զգուշիկ դէպքերէն է, որ Համիտի զարբելի անունին հետ թելթելի պիտի քալէ պատմութեան մէջ, իրենց անունը արեւնով զբաւ: Հայոցս համար կարեւոր եղելութիւնն է նոր պատրիարքի ընտ- րութիւնը: Կուրեանի ազգակործան կուսակցութիւնը պարտութիւն կրած է: Նախատնը մ'է մեր ազգին Նուրեանի գոյութիւնը: Ազգին այս ծգնաժամին մէջ անբարոյական Նուրեանէն աւելի ո՞վ կրնար սուլթանի տտր գործիք մըլաւ:

Նոր պատրիարք Օրմանեան, ազգին ծանօթ անձնակորութիւն մ'է. այժմէն ոչ մէկ դատաստան չենք կարող ընել իր գործերը պի- տի վրայն, թէ ինչ արժանիք ունի: Մենք անքթիթ կը հետեւնք իր քայլերուն եւ կարծանազրեցը ինչ որ պէտք է մեզի: Միայն սուլթա- նի ուղերձին մէջ սա պէս սկսելու էր «զաթիւ. ծանի, խնդրը փա- տիշահում» (ոճրագործ, մարդասպան արքայ): Սա՛ աւելի քնական պիտի ըլլար:

Մուլթանը շատ գոհ մացեր է Օրմանեանի ուղերձէն, որուն պա- տասխանած է սա պէս՝ «վերջերս պատահած դէպքերը ցաւ պատ- ճառեցին ինձի, կառավարութեան ձեռք առած միջոցներու շնորհիւ վերջ տրեցաւ այդ անախորժ դէպքերուն: Հայերն իմ զուակներն են, եւ միշտ սիրած եմ հայերը: Խալամաց եւ հայոց մէջ մտած զըր- տուութիւնը յուսով եմ, որ ձեր օրով կը վերնայ: Չեզ տեսնեմ, գոհ ըրեք զիս»:

Մենք գոհ կընենք ըեզ, ապահով եղիք:

Կ Ո Ւ Բ Ա Յ Ի Ա Պ Ս Ա Մ Բ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ը

Ա Ն Տ Օ Ն Ի Օ Մ Ա Ր Ա Ւ Է Օ

Հեռագիրները նորից հաղորդեցին Կուրական սպ-տամ- բութեան զիկավար՝ Անտօնիօ Մարտէօի մահւանց ցաւալի լուրը: Սպանիայից սասախի տեղւոյնք ունեն Մարտէօին սպանւած տեսնել, եւ այս պատճառաւ անպակաս էին նը- լա մահւան առթիւ տարածւած լուրերը, բայց այս ան- գամ, գրքաղբարար, հեռագրական լուրը հաստատ է թւում: Սպանիական կառավարութիւնը այդ բանն իր համար մեծ յաջողութիւն է համարում, ժողովուրդը հրճուած է եւ երիտասարդութիւնը ազգիկայից ցոյցեր կատարուի:

Անտոնի չեն այս բոլոր վայրենի գնձութիւնները ընկած հերոսի դիակի առաջ.—Մասէօն արժանի է դրան,— եւ հենց դրանով կարելի է չափել մեծութիւնը այն մարդի, որ իր ամբողջ զոյութեամբ պատուհաս է եղել Սպանիական այլասեւեւած հիգալգոնների փոսած իշխանութեան:

Լինելով պարզ աշխատաւոր՝ երկրագործ, հովիւ, ջրե- պան, Մասէօն չէր կարող անտարբեր աչքերով դիտել Վե- լասկէիօ փոխանորդների անիրիզ կեղեքումները: Տասնա- մեայ արտամբական կուրի ժամանակ (1868-1878) 20- ամուայ Մասէօն իր երիտասարդական բոլոր տուխնով տըր- լեցաւ այդ շարեման եւ անազին հոշակ ստացաւ իր օրի- նակելի քաջութեան ու ուղիղտական տաղանդի չը- նորհիւ: Նրա հայրը եւ եօթ եղբայրները նահատակեցան:

կուի մէջ, իսկ ինքը կենդանի մնաց 22 վէրք ստացած:
 1895թ. փետրուար ամսին զենեքալ Մասէօն նորից մուտք
 դործեց կուբա եւ անմիջապէս իր ձեռքն առաւ աղյս-
 տամբների գլխաւոր հրամանատարութիւնը: Մի շարք նոր
 փառաւոր յաղթութիւններից յետոյ նա դառաւ ամենքի
 պաշտօնէին, ամենքի ոգևորիչը: Այդ մարդու դէմ էր լար-
 ւած սպանիական կառավարութեան ուշադրութիւնը. նա
 ամեն միջոց գործ էր դնում Մասէօն ոչնչայնելու, եւ
 նրան յաջողեց... բայց ամենատարղի միջոցներով: Նիւ-
 ետօք Հիւրալի հաղորդելով Մասէօն թուէն աւերւած
 է կաշառւած մարդկանց միջոցով. իսկ Իվինինգ Վոլք-ի
 ասելով Մասէօն խաբեբայութեամբ կանչել է սպանիա-
 կան զորապետի կողմից բանակցութիւնների համար եւ ա-
 մենաստոր կիրառով սպանւել:

Սպանիական կառավարութեան մտկավիչեական ըն-
 թացքը ընդհանուր վայրոյթ է առաջ բերել ամենուրեք,
 մանաւանդ Հիւսիսային Ամերիկայում, որը կապւած լինե-
 լով անտեսական շահերով իր հարեւան կղզու հետ, շատ
 մտ է ընդունում իր սրտին նրա դրութիւնը եւ միշտ ա-
 ոխթներ է փնտրում նրա գործերում միջամտելու:

Գուցէ եւ ճիշդ է, որ սպանիական կառավարութիւնը
 աղաւտեց Մասէօնի: Բայց անպայման ճշմարտութիւն է,
 որ նա իր ծախսած հարիւրաւոր միլիոններին՝ դեռ նոր հա-
 րիւր միլիոններ, իր կոտորած տասննակ հազար զինուոր-
 ներին՝ նոր տասննակ հազարներ պէտք է աւելացնի: Անձ
 հասանքի մահով կանգ չեն առնիլ երբէք ժողովրդական
 շարժումները: Կուբայում Մասէօնին անպակաս կը լինեն,
 եւ մենք յոյս ունենք հետու ուղիւնտուում անյողդողդ
 կուռղ կուբան տեսնել շուտով անկախ, ինքուրոյն:

Վ Ե Ր Զ Ի Ն Յ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր Ն Ե Ր
 (Ե Ի Ր Ո Պ Ա Կ Ա Ն Թ Ե Ր Թ Ե Ր Ի Ծ)

Բէյտերի Գործակալութիւնը Հաղորդում է, որ
 սուլթանը մի իրագէտով ընդհանուր ներուժն է շնոր-
 Տել բոլոր բանտարկւած հայերին:

— «Փրանկֆուրտեր Յայտուէզին» Հաղորդում են, որ
 Նելիգօվը ոչ թէ ուլտիմատում կը ներկայացնի սուլ-
 թանին, այլ նա միայն խիստ զիմուժներ կանի՝ բարե-
 նորոգումների անմիջական գործադրութեան մասին,
 յայտարարելով, որ ոչ մի պայմանով կարելի չէ այդ
 յետաձգել:

— Միւլենոյն թերթը Հաղորդում է, որ Նելիգօվը
 Պոլիս ժամանելուց անմիջապէս յետոյ տեղի ունեցաւ
 դեսպանների խորհուրդ: Այսօր Նելիգօվը կը ներկայաց-
 նի սուլթանին պետութիւնների հրամանները:

— «Դէյլի-Նիւզին» Հաղորդում են Վիեննայից, որ
 Գոլուխովսկին յայտնել է Նելիգօվին Աւստրիայի պատ-
 րաստականութիւնը՝ պաշտպանել Ռուսաստանի քաղա-
 քականութիւնը արևելեան հարցում:

— Լոնդոնից Հաղորդում են, որ դեսպանները իրենց
 անցագրերը յետ կը պահանջեն, եթէ սուլթանը մեր-
 ժի իրագործել խոստացած ըէֆօրմները:

ՆՆԻՐԱՏՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՅՈՒՑԱԿ

Ռուսաստանի Սեդ-Բիէր քաղաքի «Արաքս» խմբից
 Վազրի միջոցաւ ստացւած է 25 բուբլի:

Բուլգ. Սօֆիայի կոմիտէի միջոցաւ երկու ընկերներէ
 նւէր 10 Ֆրանկ:

Լատոից 2 բուբլի:

Շ. Ժ. քաղ. Թաւարից 50 Ֆր., «Պայթուցիկի» բե-
 կորից 20 Ֆր.

Տապար քաղաքի կեդր. սնդուկի մէջ ստացւած են.
 Նոր-Բերդէն Հրաչեայի ձեռքով 55 բուբլի: Հրա-
 տէն 1 ատրճանակ, քանի մը անգամէն 120 զուռչ
 Հինականէն 1 ըէվոլվէր և 18 փամփուշտ, Խենթ-Հու-
 շանէն 1 ատրճանակ և 25 փամփուշտ, Հորոյէն 1
 ատրճանակ և 9 փամփուշտ:

Ամերիկայի Ֆոլ-Տիվոր կոմիտէի սնդուկի մէջ ստաց-
 ւած են 18 դոլար և 25 սէնթ:

Գաղթավայրէն Արտաւազդ 10ր., Շանթ 7ր., Սոխակ
 3ր., Խեղճ 100ր., Սերը 60ր., Կապ 75ր., Մէր 150ր.
 Հայր Ա. Բ. 75ր., Օշական խումբ № 423 150ր. Լու-
 սին 2ր., Սլուկ-Միհր-Չաւէն 50ր., Խնձորիկենց Արիւն
 10ր., Երւանդալոյս 40ր. Գետեղերէ Վարդան 5ր.
 № 50 5ր.

Համընտի կոմիտէի ձեռամբ՝ 5 դոլ. Գ. Իզմիրեան,
 3 դոլ. Ս. Մարտիրոսեան, 3 դլ. Մալխասեանց. Կ. Տ.
 Բաշոյեան, Գ. Պոյաձեան, Յ. Լուսոյեան, Գ. Մարոսեան,
 Մխս, Կիկօ Մինիկե սն երկ-երկու դլ. Յ. Դերձակեան,
 Բիւրաձեան, Խ. Շամոյեան, Տ. Թովմասեան, Յովհան-
 նէս Դերձակեան, Մ. Զուրնաձեան, Հալաձեան, Մամի-
 կոնեան, Ս Տ. Յարութիւն, Ղուկասեան, Ս. Տ. Արա-
 մեան, Էջ. Մընօ, երկու վիճող մէկ-մէկ դլ. Ս. Դեր-
 ձակեան, աղքատ ոմն 50-կան սնթ., 3դլ. կոմիտէի սըն-
 տուկէն, գումարը 40դոլ.

Ֆոլ Բզվիրի կոմիտէի ձեռամբ՝ 27 դլ. 50 սնթ.

Ուսար քղք. Արրահամ Տինձեանէն 1 դլ.

Ամերիկայի Փրովիտէնս կոմիտէի ձեռամբ ժողոված՝

Ն. Մ. 5 դոլար, Ա. Բ. 5 դոլար, Ն. Թ. 5 դոլար,
 Գ. Պ. 5 դոլար, Յ. Թ. 5 դոլար, Գ. Ճ. 5 դոլար,
 Պ. Թ. 5 դոլար, Պ. Մ. 5 դոլար, Կ. Ե. 3 դոլար, Ս.
 Կ. 3 դոլար, Ա. Թ. 3 դոլար, Թ. Ճ. 3 դոլար Ա. Ա.
 2 դոլար, Մ. Բ. 1 դոլար, Պ. Ն. 1 դոլար:

Առաքելեան 5 դոլար, Մ. Բ. 4 դոլար Ա. Մ. 3
 դոլար, Խ. Ս. Խ. 2 դոլար, Կ. Յ. 2 դոլար, Ա. Չ. 2
 դոլար, Է. Ս. 2 դոլար, Ա. Յ. 1 դոլար, Ա. Ա. 1
 դոլար, Ա. Ի. 1 դոլար, Կ. Խ. 1 դոլար, Ա. Ա. 1
 դոլար, Մ. Կ. 1 դոլար, Անձ մը 1 դոլար, Չ. Ս. 1
 դոլար, Գ. Ս. 1 դոլար, Պ. Ս. 1 դոլար, Մ. Տ. Մ. 1
 դոլար, Տ. Ս. 1 դոլար, Ղ. Պ. 1 դոլար, Անձ մը 25
 սէնթ, կոմիտէի սնտուկէն 50 դոլ. 75 սէնթ, գումարն
 է 140 դոլար:

Դաշնակցութեան անձանցներից ինչըրուս է թղթակցութեան
 եւ նւիրատուութեան համար դիմել: